

ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY

УДК 37(09)
ББК 72.3

М. НАРЗИҚУЛ

ТАРИҚИ ХОСИ СУХАНИ АМИР ХУСРАВ ДАР “ЭЪҶОЗИ ХУСРАВӢ”

Мусалламан тариқи таҳсили илм ва халқи чизе тозаву омӯзанда ба таааллум ва истинбот [*истихроҷ, берун баровардани чизе, маҷ.: ошкор кардани чизе, ки пинҳон бошад; дарёфтани, дарк кардан, хулоса баровардан*] бастагӣ дорад, ки дуҷумӣ натиҷаи аввалӣ аст. Аммо на ба ҳар як суҳанвар даст медиҳад, ки чизе пинҳон, масалан, нуктае нозук ва андешае ҷадидро матраҳ бикунад. Адибе, ки асли мазбурро дарёфтраву онҳоро ба ҳам овардааст, бегумон тааммул дар маърифати саҳеҳи тарзи суҳани ӯ кори осон нест. Хушбахтона, ба монанди Амир Хусрав адибони нозукбин кам нестанд, ки бо дарки ин нуктаи нозук, дар лобалои гуфторҳои хеш, барои маърифати дурусти каломашон ишораҳои дастуриву раҳнамоӣ низ ироа кардаанд.

Боре, дар шинохти саҳеҳи тариқи суҳани Амир Хусрав дар рисолаҳои панҷгонаи “Эъҷози хусравӣ” ҳар ду асли мазбур коргар, аммо тавачҷӯх ба масъалаи истинбот ҳатмӣ мебошад, зеро ки аз оғоз то интиҳо каломи мусанниф бар асоси истинбот тарҳрезӣ шудааст. Ба ин маънӣ, ки Амир Хусрав бо пешниҳоди “Эъҷози хусравӣ” иддаои ошкор кардани тариқи хоси суҳанеро дорад, ки махсуси ҳуди вай буда, натиҷаи дарёфт, дарк ва хулосаи равишҳои маъмули нависандагӣ, аз як тараф ва ибдои тарзи ҷадид, аз ҷониби дигар, аст. Риштаи умумӣ ва нозуке, ки каломи нависандаро дар саросари ҳар панҷ қисми асар ба ҳам мепайвандад, иддаои ҳунари ва дар ин замина ихтироъ ва ибдоъ мебошад.

Чун ҳар даъворо бурҳоне ва ҳар муддаоро далеле лозим аст, бурҳону далоили соҳиби “Эъҷози хусравӣ” кадомҳоянд? Аз хилоли мутуни рисолаҳои панҷгона бармеояд, ки нависанда бурҳон ва далоили асоснокшудае дорад, ки дар маҷмӯъ баёнгари ғараз ва намати суҳани ӯ мебошанд. Онҳоро, агарчи ба сурати пароканда дар лобалои бахшҳои ҷудогонаи асар дарҷ гардидаанд, ба таври зайл хулоса ва дастабандӣ кардан мумкин аст:

Ошно кардани маҳвасони роҳи нависандагӣ бо шеваҳои гуногуни таҳрир 2. Ироаи сабки хоси нависандагӣ, ки аз минволи суҳани мутарассилон тафовут

дорад 3. Даъвии ибдоъ ва ихтироъ, ё худ намоиши истеъдод ва халлоқияти адабӣ 4. Таваҷҷӯҳ ба ангехти маонӣ ва латифа 5. Таҳрири намунаи номаҳои фарзӣ-ву намунаӣ ва воқеиву таърихӣ 6. Дарёфти лаззати маонии матбуъ ва завқи ҳаёлотӣ марғуб.

Аз ин таснифот бармеояд, ки Амир Хусрав бо мақсади муайян қалам ба даст гирифтаву қабл аз ҳама, самти таваҷҷӯҳи вай ба асоснок намудани сабки хоси нависандагӣ нигаронида шудааст. Барои соҳиби “Эъҷози хусравӣ” дар таъйини сабки хос меъёри муайянкунанда тариқи сухани мутарассилон аст. Ё бар он аст, ки тарзи сухани мутарассилон кӯҳна шудаву ба такмил ниёз дорад ва сухани ӯ худуди қадим буридааст: “Акнун тариқаи даҳум, ки хоси банда аст, ба назари басират малҳуз бояд гардонид, то рӯшан гардонад, ки ин иборати латифа алоҳида вазъест ҷадид ва худуди қадим бурида, ки пеш аз ин ҳеҷ доное аз ин фикҳ алам надошт ва қалами қазо хос барои банда захира карда” (2, с. 61).

Аз ин ҷост, ки мусанниф бо таваҷҷӯҳ ба мақсади асли ба шеваҳои хунари эроди маонӣ ва ғаразҳои мундариҷ дар номаҳо пардохтааст, ки воқеан аз каломӣ мутарассилон мутафовит аст. Чунончи, сарфи назар аз минволҳои баёние, ки дар эроди ғарази асли истифода гардидаанд, ба таври хулоса тафовути усули сабки сухани Амир Хусрав ва мутарассилонро баён кунем, натиҷа чунин мешавад: тарзи мутарассилон бештар муруоти лафз аст, то маънӣ, аммо Амир Хусрав лафзу маъниро “ба малъабаи рангини хеш” ба ҳам овардааст. Назди ӯ ҳамон алфозе муқаддаманд, ки далолат бар маънии хунарибунёд дошта бошанд.

Масъалаи сабки мутарассилон аз назари Амир Хусрав аз ҷониби устод Худой Шарифов ба таври муфасал баррасӣ гардидааст (1, с. 92-112). Аз он ҷо ҳам маълум мешавад, ки нависанда перомуни вазъи сабки мутарассилон мукаррар баҳс орофтааст. Сабаби ин ҳолат ҳамоно ҳамчун меъёр интиҳоб намудани равиши мутарассилон мебошад. Ҳамаҷониба ба таҳқиқ гирифтани минволи сухани мутарассилон, ки воқеан, “равиши бунёдӣ дар иншои наср мебошад” (1, с. 92), дар замина муайян кардани ҳолати зоҳирию ботинии калом пеши мутарассилон ба он замина гузоштааст, то Амир Хусрав огоҳона аз батни назария ва амалияи мавҷуд тариқи сухани хешро муайян ва бо зикри андешаҳои назария татбиқи амалии онҳо дар қолаби иншои хеш асоснок намояд.

Пас аз тариқи сухани мутарассилон, ки то оғози асри XIV дар қаламрави нависандагӣ ба забони форсии тоҷикӣ дар қуллӣ ҳавзаҳои адабӣ равиши марсум будааст, барои Амир Хусрав ҳамчун меъёри таъйинкунандаи равиши суханварӣ равиши дигари равонкардаи дарёдилони Ҳинд хидмат намудааст, ки он низ то ӯ дар он қаламрав маълум будааст. Дар ин хусус дар ҳарфи аввали хатти нахусти рисолаи аввал, ки оғози сухан аст, чунин таъкиде ҷой дорад: “Ҳамаро аз оби софӣ рӯшантар аст, ки пеш аз ин ақломи чорияи дабирони бару баҳр бар як об мерафт ва ҷуз равиши мутарассилон маҷрои дигар набуд. Ва ин тариқ то акнун ҳар ҷо, ки салсабили латофате, ки аз ноираи қалам мечаконанд, бар оби худ мондааст ва ҳанӯз доим хоҳад монд. Магар дар саводи Ҳиндустон, ки айни он иборат бар қарори қадим чорист, аммо равиши дигаре низ ҳаст равонкардаи дарёдилони Ҳинд, ки аз охир пайдо шуданд, мумтазаҷ ба маснуоти ширин. Монанди обе, ки ба чуллоб оmezанд ва аз ин чошнӣ яхшиканони Мовароуннаҳру Хуросон хабар надоранд” (2, с. 66).

Аз ин ҷо сарчашмаи даъвои ибдоъ ва ихтирои нависанда маншаъ мегирад, яъне ӯ аз равиши маъмул дар Ҳинд, ки аз минволи мутарассилон тафовут доштааст, низ иҷтиноб меварзад. Аммо дар ҳама ҳолат назари ӯ ба дақиқу хасоиси ҳар ду равиши мазкур бисёр эҳтиромона мебошад. Ба ақидаи вай, мутарассилон тарзи мутарассилонро дар роқои хеш ба ҳадди аъло расонидаанд. Вай дар ҳама ҳолат ва вазъи гуфтор диққатро бар он равона кардааст, то бар минволе сухан бигӯяд, ки танҳо хоси ӯ бошад.

Бояд гуфт, ки кӯшишҳои пайгиронаи Амир Хусрав дар ибдои тарзи хоси нависандагӣ бо мақсади муайян сурат гирифтааст. Дар ин бора худ нависанда дар фасли “Боисаи ибдои тарз” чунин таъкиди рӯшане дорад, ки ба тавзеҳ ниёз надорад: “Чун банда дар саҳифаи зеҳни хеш фуру хонд, ки мабдаи коинот дар дақиқи иншо бемисолам офаридааст ва ҳар чӣ дар харитаи атласи фалак ҷароиди ихтироъ ва саҳоифи ибдоъ аст, бештар ба кафи кифояти ман ниҳода, сари қалам бар он фуруд наёяд, ки бар мисоли хат ба дунболаи килки ҳар кас давам. Бинобар он ки он ҳама нафос, ки дабири қазо дар қолаби ман тавқеъ фармудааст, мунтавӣ (ҳовӣ, муштамил) ва мултавӣ (ба худ печанда, печ дар печ) хоҳад монд ва касеро алам нахоҳад буд, ки фазли муншии қадим дар номаи замири котиб чӣ латоифи бадеъ ва бадоеи латиф мазмун гардонидааст. Пас, тарзи мутарассилонро, ки мутақаддимон дар роқои хеш доди он тариқ додаанд ва муҳаққак шуда, ки нусахи он мумкин нагардад, ҳам ба мутарассилони қадим бозгуштам:

В-андар пайи он шудам, ки шакле созам,

К-аз хеш намунаи дигар пардозам” (2, с. 66-67).

Ба ғайр аз сабабҳои, ки дар ин нақли қавл ироа гардидаанд ва натиҷаи ҷомеи он аз хеш намунае пардохтан мебошад, ба таври пароканда дар хилоли гуфторҳои мусанниф ба андешаҳои зиёди дигар низ дучор мешавем, ки далолат бар боисаи ибдои тарз ва дар умум ғараз аз тасниф мебошанд. Чунин андешахоро ба тариқи хулоса баршуморем, маълум мешавад, ки ғаразҳо аз эҷоди тарзи ҷадид назди Амир Хусрав дар нуқоти зайл ба ҳам меоянд: дигаронро пешвои тарзи хос будан (“...тариқои банда алоҳида мазҳабе бошад, ки муқтадиён имом созанд”), сабақи таълим (“...то хонандагонро сабақи таълим бувад”), даъвои ибдоъ, яъне нав овардан, ки манзур ҳамон сабақи хос аст (“Банда дар ин тарз ба даъвии ибдоъ дуда бар сари қалам кардааст, ки ҳаёли оташтабъон агар дур шавад, ба улвони тасоъуд натавонад намуд. Бо ин ҳама, ифтироҳ аз забонаи забони маҳвашони оташтабъ он, ки аз ин тарз намуна барчинанд, на он ки ба лисон моро дар ҷароғи хеш рӯғани кунҷид созанд ва балки ҷароғи моро бидузданду байти хеш рӯшан кунанд...”), бақои исм (“Муроди банда аз асоси ин авзоъ (Вазъи масали порсии сирф - М.Н.) он аст, ки баъд аз харобии бунёди обу гил номи воло баланд бимонад, ки номи баланд бех аз боми баланд”), пешниҳоди таълиму дастури китобат, дастуре барои арбоби иншо, ки абадулобод ҷовид бимонад (2, с.72 ва 104; 3, с. 190, 328-329; 4, с. 28 ва 99).

Амир Хусрав ба сабабҳои равишҳои пешниҳодии хеш ба таври ҷудогона, дар зимни ҳар як тариқи пешниҳодӣ низ ишораҳо дорад. Масалан, дар мавриде, ки ба риояи беш аз як нисбат дар равиши баён андешаронӣ менамояд, таъкид

мекунад, ки мисоли \bar{y} “ба чиҳати таълими тӯтиёни сухан” баён гардида ва кори \bar{y} барои намудори тарошандагони санъат ба он монад, ки “Сикандар дар даври хеш оина сохт ва пеши биноён намуна гашт ва Нӯҳ барои ғаври кори худ киштӣ пардохт ва миёни соири халқ равонӣ ёфт” (43, с. 216).

Ё худ, кайфияти сухани нависанда аз қавли худи \bar{y} ва ба таври бадеӣ чунин тавсиф шудааст: “Андалеби фикрат дар бӯстоне парвоз ёфт, ки аз ошомими он ҳаво рӯҳи аъзам дар қолабам даромад ва ҳар суханам чун рӯҳулқудс чони муқаддас гашт ва бар нафасам монанди дами Исо рӯҳе нафис шуд ва ҳар саҳифаи саводам ба сони Марям ҳомили рӯҳу-л-Лоҳ гашт” (5, 17).

Масъалаҳои шинохти равиши котиб ва тариқи маърифати саҳеҳи тарзи сухани \bar{y} дар хотимаи асар ҳам ишора гардидааст. Бо таваҷҷӯҳ ба андешаҳои мундариҷ дар ин баҳши асар зикри чаҳор нуктаро ҷойиз мешуморем.

Нахуст, дар ҳақиқат, ҳар панҷ рисолаи “мӯъҷизаи исавии” китоби “Расоил-ул-эъҷоз”, бино ба қавли Амир Хусрав, “дебочаи корест барои иншои ҳар девон ва дастурест ба чиҳати дасти дабирон, балки дасте ба чиҳати дастгоҳи вазирон” (6, с. 155); Дувум, Амир Хусрав қабл аз иншои асар бо назариёти мавҷуд ошно гардида, осори марбут ба мавзӯро омӯхтаю фаро гирифта ва дар натиҷаи тааммуқ ба равишҳо ва кашфу дастабандии услубҳои мавҷуд аз пайи эҷоди тарзи сухани худ гардида, тарзи хусравонаи каломро манзури биноён намунадааст, ки аз мазийяти ҳунарий ва тариқи хоси эроди маонӣ аз сойири нигоштаҳои ҳамгун мутамоииз аст. Чунонки худ мегӯяд, “қаламаи бисёр дар саводҳои гуногун фуруд рафт ва саргашта шуд, то аз ин саводҳои маонии беҳисоб сар боло тавонист кард ва давотам дар деги биринҷ беандоза ба ранҷ сӯхт, то неъмате пухта пеши табақаи чошнигирони дақиқ кашаида” (6, с. 155);

Севум, дар шинохти комили каломи Амир Хусрав таваҷҷӯҳ ҳам ба лафз ва ҳам ба маънӣ амре зарурӣ мебошад, зеро ки дарёфту фаҳми ихтироъоту ибдооте, ки дар хилоли матолиби “Расоил-ул-эъҷоз” сурат гирифтаанд, бидуни ба эътибор гирифтани ин ду асл номумкин аст.

Оид ба маърифати саҳеҳи асар ва назари аҳли биниш ба он худи муаллифи китоб чунин назар дорад, ки таваҷҷӯҳ ба он низ муҳим мебошад: “Тоифае, ки дар ин китоб сухан хоҳанд гуфт, аз чаҳор қисм берун наоянд: ё аҳли лафзанд ё аҳли маънӣ, ё аҳли лафзу маънӣ ва ё ноаҳли бе лафзу бе маънӣ. Ва он ки назараш бар лафз аст, \bar{y} аз ҷумлаи лавҳи иборат сиёҳӣ дидаасту бас. Ёро ангушт бар ҳарфи таҳачҷӣ бояд ниҳод, на бар маънавӣ.

Ва он ки сабқати маънӣ дорад, \bar{y} худ дар ғӯти латоиф чунон фуруд равад, ки ба ҳеҷ хасу хошоки лафзӣ напардозад. Ва он ки таҳти лафзу маънияш тарафуллисон аст, \bar{y} бояд, ки бар сари инсоф чун алиф рост биистад ва фуру бинад, ки софтар аз ин маънӣ ва гуворотар аз ин лафз овардан имкон дорад, ки агар мумкин аст, ҳарфи моро ба таҳачҷӣ ангушт ниҳодан чи ҳоҷат. Алвоҳи маонӣ пеши ўст, ки барои худ алоҳида китобе ба тасниф бояд расонид, то ҳамон иншо носихи нухаи дигарон гардад ва он мансухи мамсухро дар насх ва масхи дигарон забон ранҷа набояд кард.

Ва он ки на лафз дорад, на маънӣ, шеър:

Ў худ накунад китоби моро тақдор

Вар тез кунад, гӯш макун бонги ҳимор” (6, с. 162).

Ниҳоят, Амир Хусрав агарчи дар дебочаҳои хат ва ҳарфҳои “Расоил-ул-эъҷоз” ба такрор аз қудрати қалам ва тавоноии ҳунари нигорандагии хеш ёд мекунад, ҳаёлотӣ худро берун аз тасаввуроти зеҳнӣ наметонад. Лизо, қори худро қобили ислоҳ низ мешуморад. Гузашта аз ин, соҳиби “Эъҷози хусравӣ” мояи тариқаи хоси худро ба шахси пайрав ва ё муқаллид таъкид кунад ҳам, намунаи муросилоти хешро ҳадди ягонаи номанигорӣ намехисобад, балки меғӯяд:

Гар ба дунболи ман оӣ, з-ихтиёри ман макаиш пой

В-арна бинмо ихтиёре, то ба дунболат ман оям! (3, с. 146).

Ҳамин тавр, бояд ба эътибор гирифт, ки Амир Хусрав дар “Эъҷози хусравӣ” тариқи махсус ва баргузидаи каломро ихтиёр кардааст, ки бар пояи мантиқ ва тахайюли бадеӣ бино ёфтааст. Бидуни ба назар гирифтани андешаҳои назарии мазкур, ки онҳоро худи мусанниф ироа кардааст, маърифати саҳеҳи тарзи сухан ва дарёфти ғарази аслии нигоранда номумкин мебошад.

Қабл аз муроҷиат ба “Эъҷози хусравӣ”-и Амир Хусрав як масъалаи дигар ҳам бояд ба назар гирифта шавад: насри Амир Хусрав, бо таваҷҷӯҳ ба тарзи нигоришу шеваи баёни матолиб, дар асари мавриди назар дар як вақт ҳам таълиф асту ҳам тасниф – насри ба ҳам омехтаи илмию адабӣ, ки, пеш аз ҳама ва беш аз соири ҷанбаҳои адабию ҳунарию эстетикӣ, моҳияти таълимӣ дорад.

Калидвожаҳо: *Амир Хусрав, “Эъҷози хусравӣ”, тариқи хоси сухан, маърифати саҳеҳи тарзи сухан, сабаби ибдои тарз, таъаллум, истинбот*

Пайнавишт:

1. Шарифов Х. Назарияи адабиёт. (адабиёти форсии асри IV-IX ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 319 с.
2. Деҳлавӣ, Амир Хусрав, Эъҷози хусравӣ. / А.Х. Деҳлавӣ / Ҷилди 1. -Лакҳнав, 1872. 558 с.
3. Деҳлавӣ, Амир Хусрав, Эъҷози хусравӣ. / А.Х. Деҳлавӣ / Ҷилди 2. -Лакҳнав, 1872. 558 с.
4. Деҳлавӣ, Амир Хусрав, Эъҷози хусравӣ. / А.Х. Деҳлавӣ / Ҷилди 3. -Лакҳнав, 1872. 631 с.
5. Деҳлавӣ, Амир Хусрав, Эъҷози хусравӣ. / А.Х. Деҳлавӣ / Ҷилди 4. -Лакҳнав, 1872. 631 с.
6. Деҳлавӣ, Амир Хусрав, Эъҷози хусравӣ. / А.Х. Деҳлавӣ / Ҷилди 5. -Лакҳнав, 1872. 631 с.

Reference literature

1. Sharifov Kh. *Theory of Literature (Persian literature of the 4-th – 9-th cc by hijra)*. Dushanbe, 2004.-319 pp.
2. Dekhlavi, Amir Khusrav. *The Miracle of Khusrav.V.1.* -Lakhnau, 1872. -558 pp.
3. Dekhlavi, Amir Khusrav. *The Miracle of Khusrav.V.2.* -Lakhnau, 1872. -558 pp.
4. Dekhlavi, Amir Khusrav. *The Miracle of Khusrav.V.3.* -Lakhnau, 1876. -631pp.
5. Dekhlavi, Amir Khusrav. *The Miracle of Khusrav.V.4.* -Lakhnau, 1876. -631 pp.
6. Dekhlavi, Amir Khusrav. *The Miracle of Khusrav.V.5.* -Lakhnau, 1876. -631pp.

Специальный высокий слог, присущий эмиру Хусраву в его “Эъдҷазии Хусрави” (“Чудо Хусрава”)

Ключевые слова: *Эмир Хусрав, «Эъдҷаз-и Хусрави», особый стиль изложения, познание стиля, нововведение, изучение, цитирование*

Особый стиль изложения эмира Хусрава, использованный им в «Эъдҷаз-и Хусрави» («Чудо Хусрава»), можно продемонстрировать в ходе рассмотрения

M. Narzikul. *Special Elevated Style Inherent in Emir Khusrav in his «Edjazi Khusravi» («The Miracle of Khusrav»)*

вопросов, касающихся художественного мастерства при использовании им произведений арабско-персидской поэзии, коранических аятов и хадисов Пророка (с), каждый из которых является объектом отдельного исследования.

В статье рассматриваются особенности стиля изложения эмира Хусрава в «Эджаз-и Хусрави» («Чудо Хусрава»). Автор приходит к выводу, что при написании «Чуда Хусрава» эмир Хусрав выбрал особый изысканный стиль, который основывается на логике и художественном воображении. Автор доказывает, что данное произведение недоступно пониманию читателя, не имеющего специальной подготовки. Это произведение имеет и научную, и художественную ценность. Помимо эстетической и художественной ценности, «Чудо Хусрава» содержит и правоучительную составляющую.

Special Elevated Style Inherent in Emir Khusrav in his «Edjazi Khusravi» («The Miracle of Khusrav»)

Key words: Amir Khusrav, «**Edjazi Khusrav**», especial style of reproduction, cognition of style, innovation, studies, citing.

Especial style of Emir Khusrav used by him in «Edjazi Khusravi» («The Miracle of Khusrav») can be demonstrated in the course of considering the issues related to belles-lettres mastership by the usage of the works of Arabian-Persian poetry, Koranic ayats and Prophet's khadises each of which is an object of separate research. The author canvasses the peculiarities in reference to «Edjazi Khusravi» («The Miracle of Khusrav»).

The author comes to the conclusion that when writing this work Emir Khusrav chose a special exquisite style which is based on logic and artistic imagination. The author proves that the production in question is inaccessible for readers' understanding if an individual has no special background. This work possesses both scientific and artistic values. Besides aesthetic and belles-lettres values «The Miracle of Khusrav» contains also the edifying constituent.

Роҷеъ ба муаллиф:

Мисбоҳиддини Нарзикул, доктори илмҳои филология, профессори кафедраи адабиёти классикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе), e-mail: hasti70@mail.ru

Сведения об авторе:

Мисбоҳиддин Нарзикул, доктор филологических наук, профессор кафедры классической литературы Таджикского национального университета (Республика Таджикистан, г. Душанбе), e-mail: hasti70@mail.ru

Information about the author

Misbohiddin Narzikul, Dr. of Philology, Professor of the department of classical literature under the Tajik National University (Tajikistan, Dushanbe), e-mail: hasti70@mail.ru